

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АКСІОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 159.922.378

І. М. Мельничук

Підготовка майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах (ВНЗ) передбачає наявність сформованої ціннісної основи сприйняття майбутньої професійної діяльності студентами під час навчання у вищій школі. Адже цінність – одна з основних понятійних універсалій філософії – означає елементарні складові найбільш глибинного шару всієї інтенціональної структури особистості в єдності предметів її спрямувань (аспект майбутнього), особливого переживання-володіння (аспект теперішнього) і збереження свого “здобутку” у свідомості (аспект минулого), що конститує внутрішній світ особистості як “унікально-суб’єктивне буття” [6, с. 320–321].

Смислоутворювальними основами людського буття, що визначають напрямки та мотивованість життя і *діяльності* людини, є комплекс моральних, етичних, культурних цінностей, які досліджуються філософською дисципліною аксіологією. Оскільки у вищій школі підготовка студентів спрямовується на формування готовності майбутніх фахівців до *професійної діяльності*, то навчально-виховний процес у ВНЗ має ґрунтуватися на реалізації аксіологічного підходу – філософсько-педагогічній стратегії, що спрямована на використання педагогічних ресурсів для розвитку особистості та проектує перспективи вдосконалення системи освіти.

Аналіз наукових літературних джерел доводить, що проблема аксіологічного підходу в освіті привертає увагу сучасних дослідників у різних напрямках. Так, Н. Гущина розглядає аксіологічні аспекти вітчизняної освіти як чинник формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя [2]. У дослідженні М. Племенюк аксіологічний підхід використовується у формуванні змісту освіти у вищій школі [7]. Н. Ткачова застосовувала аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому

навчальному закладі [9]. Розкриття суті аксіологічного підходу й обґрунтування доцільності його реалізації в сучасній системі вищої педагогічної освіти відображено у публікаціях Т. Варенко [1], Л. Демінської [3] та ін.

Мета статті – розкрити сутність аксіологічного підходу в системі вищої освіти на основі філософсько-методологічного обґрунтування поняття “цінність” та аналізу його розуміння в історичній ретроспективі.

Категорію “цінність”, характеристики, структури й ієрархії ціннісного світу, способи його пізнання та його онтологічний статус, а також природу і специфіку ціннісних суджень досліджує аксіологія, що є філософською дисципліною. В історії філософського освоєння ціннісної проблематики виокремлюється кілька періодів. Із часів античності категорії цінності, ціннісного світу, ціннісних суджень не були предметом спеціалізованої філософської рефлексії. Водночас, ще Аристотелем філософія розглядається як основна наука “про те, що найцінніше”, і тому вона відображає єдність наукового пізнання та “осягнення розумом речей, за природою найбільш цінних” [6, с. 321].

“Аксіологічні” пошуки стародавніх мислителів виявилися не поміченими новоєвропейською філософією, якій довелося заново відкривати ціннісну проблематику. Так, М. Монтень вказував на суб’єктивну природу цінності. Р. Декарт вбачав призначення розуму в установленні “справжньої цінності всіх благ”. “Цінність” співвідносилася ним зі світом суб’єкта – з моральною діяльністю. Б. Паскаль розрізняв серед людських достоїнств умовні (пов’язані із соціальним статусом і легітимізовані “зовнішніми церемоніями”) та природні (ті, що належать до душі і тіла). Йому ж належить афористичне словосполучення “порядок серця” (*ordre du coeur*), що означає “логіку серця”, яка не співпадає з логікою свідомості, однак підкоряється своїм невизнаним законам. Майбутні аксіологи (М. Шелер) надавали цьому виразу Б. Паскаля дуже великого значення: так філософія вперше визнала права вслід за розумом та волею також і третьої, найбільш потаємної сфери людської душі – серця як сховища царства цінностей. В одному із звідів дефініцій Г. Лейбніца “цінне є

значущим з точки зору блага” (протилежність йому складає “пусте”), “значуще” ж – те, з чого випливає дещо “надзвичайне”, що вносить значний вклад або є провідним за своєю природою. Зокрема, до поняття блага вносяться “природні цінності” (здоров’я, краса тощо) [6, с. 321], що актуалізує реалізацію аксіологічного підходу у вищій школі з метою формування ціннісного ставлення студента до власного професіогенезу, фахового зростання, інтелектуального, морального, фізичного вдосконалення, формування культури здоров’язбереження тощо.

Найбільш значущим у галузі осмислення поняття цінності в докантивський період вважається внесок Д. Юма, котрий намагався визначити критерії цінності моральних вчинків та відмінність “цінності-для-себе” і “цінності-для-іншого”, що на сучасному етапі розвитку освіти має велике значення у навчально-виховному процесі.

Принципово нові виміри набуває поняття цінності у творах Е. Канта, котрий конструює вирішення цієї проблеми на підставах, прямопротилежних юмівським: цінність моральним учинкам співвідноситься не з “природними” для нас прихильностями душі, на зразок симпатії, а якраз із тією протидією, яку чинить цією прихильністю спрямована розумом воля. Філософ обґрунтовує основні аксіологічні положення у відомих працях “Критика практичного розуму” (1788), “Критика здатності міркування” (1790). Е. Канту вдалося визначити ціннісний світ як такий, що твориться самим автономним діючим суб’єктом: ціннісна свідомість і ціннісна творчість уможлиблюється завдяки чистому “практичному розуму”. Обмеження ціннісної сфери моральною діяльністю було найсміливішою спробою в історії філософії розмежувати царства цінності та природного буття. Іншого заслугою Е. Канта є чітке визначення ієрархій ринкової ціни речей, афективної ціни душевних якостей і “внутрішньої цінності” – найбільш вільної й автономної особистості. Уперше в історії філософії цінність-в-собі стає синонімом особистості, а аксіологія отримує персонологічне обґрунтування.

Отже, не зважаючи на однобічності кантівського вчення про цінності, слід визнати, що вони відкрили теоретичний простір для певних досягнень майбутньої аксіології.

У післякантівський період філософія розширює галузь релевантності поняття цінності. Так, І. Фіхте наполягає на тому, що цінність індивіда визначається його діяльністю; Г. Хуфеланд вбачає в цінності, перш за все, здатність речей опосередковувати розумне людське цілепокладання; Ф. Біунде вважає, що саме почуття є принципом усіх ціннісних відношень до об'єктів, який ґрунтується на емоційному чи розумовому задоволенні; Г. Шульце стверджував, що ціннісні судження “звертаються до почуттів”; Ф. Аллін починає розробку “аксіологічної логіки”, аналізуючи ціннісне судження, в якому оцінюване визначає суб'єкт, і вираз оцінки – у вигляді похвали чи осудження – предикат (з лат. – сказане), що визначає зміст думки.

Лише з другої половини ХІХ ст. ця аксіологічна проблематика визначається як один із філософських пріоритетів європейської культури. В історії аксіології як спеціалізованої філософської дисципліни розрізняють три основних періоди: передкласичний, класичний та посткласичний.

У передкласичному періоді (1860–80-ті рр.) очільником упровадження в філософію категорії цінності був Р. Лотце, котрий у своїй “аксіологічній гносеології” розрізняє терміни *поняття* (Begriff), що визначає об'єктивний смисл чогось, і *думку* (Gedanke), що визначає його значущість і цінність. Саме від Р. Лотце поняття цінностей (естетичних, моральних, релігійних) стають загальнозначущими одиницями [5, с. 63].

Продовжуючи цю думку, А. Рітчль (другий з основоположників аксіології) стверджував, що будь-яке знання не лише супроводжується, але й спрямовується певним *почуттям*, і оскільки увага необхідна для реалізації мети пізнання, то воля стає носієм пізнавальної мети. Водночас, мотивом волі є почуття, що робить певну річ або діяльність гідною певного бажання.

Третім основоположником класичної аксіології став австрійський філософ Ф. Brentano, котрий у своїй праці “Психологія з емпіричної точки

зору” (1874) розподілив усі психологічні феномени на класи уявлень, суджень та душевних переживань. Саме останні, так би мовити, “відповідальні” за почуття задоволення і незадоволення, які відчуває суб’єкт стосовно об’єктів, що нашаровуються на засадничі уявлення для ціннісних суджень.

Загострення інтересу до ціннісної проблематики у філософії культури супроводжувалося знаменитою афористичною вимогою Ф. Ніцше “переоцінки цінностей”, коли має наступити ера справжнього полягання цінностей, пов’язаних з “істинними” потребами індивіда, котрий самореалізується та самостверджується, що і передбачається під час професіогенезу майбутнього фахівця під час навчання у ВНЗ шляхом реалізації аксіологічного підходу.

Отже, аксіологічний підхід (грец. *aksios* – коштовний) ґрунтується на філософському вченні аксіології. Термін “аксіологія” (з грец. – учення про цінності) як складову в системі філософських дисциплін увів у науковий вжиток у 1902 році французький філософ П. Лапі замість терміну І. Крейбіґа “гомологія” (від грецьк. – ціна).

Традиційно початки аксіологічного вчення пов’язуються з іменем Г. Лотце, котрий увів до аналізу логічних і математичних істин поняття “значущості” як специфічної характеристики мислительного змісту, а в естетичних та етичних контекстах використовував в аналогічному сенсі поняття “цінності”.

Виведення аксіології за межі суто філософської дисципліни супроводжувалося запровадженням аксіологічних ідей у суспільствознавчі науки. Так, у соціологічних теоріях Т. Парсонса цінності вважаються вищими принципами, що забезпечують згоду (консенсус) у суспільстві. На думку польського філософа і соціолога Ф.-В. Знанецького, природні явища існують самобутньо, реально й об’єктивно, а входячи до сфери людського досвіду, набувають життєвого значення для людей, стають їхніми цінностями, які разом із речами утворюють реальний світ [8, с. 145]. Наприклад, російсько-американський соціолог П. Сорокін останні роки свого життя присвятив

вивченню і пропаганді ідей поширення альтруїстичної любові, за допомогою якої можна, на його думку, подолати кризу в суспільстві [8, с. 336].

Аксіологічні підходи повертають філософське та соціогуманітарне пізнання до аналізу феноменів особистості й індивідуальності, “людського в людині”, смислам і виправданню людського буття, його ідеалам та імперативам. Реалізація аксіологічного підходу в підготовці студентів спрямована на відбір, трансляцію і формування у майбутніх фахівців провідних цінностей гуманістичної спрямованості. Узагальнюючи філософські підходи до розуміння поняття “цінність”, визначимо сутність різновекторного спрямування його тлумачень, зміст якого:

- полягає у здатності задовольняти потреби та інтереси особистості;
- відображається в особливій значущості речей, явищ, процесів, ідей для життєдіяльності суб’єкта, його потреб та інтересів;
- є формою вияву різноманітних відносин людини;
- є особливою індивідуальною реальністю, що має певну позитивну значущість для суб’єкта, котрий її переживає.

Цінності, які сповідує людина, формують *ціннісні орієнтації* особистості, що є складовими вищих рівнів спрямованості особистості; диспозиціями, котрі регулюють загальну зорієнтованість діяльності людини на значущі соціальні об’єкти й явища, цінності різних соціальних спільнот. Ціннісні орієнтації стосуються: основних сфер самореалізації людини, якими є праця, суспільна активність, освіта, спілкування тощо; соціально-моральних характеристик особистості (почуття, обов’язки, сумління тощо); взаємин із різними категоріями людей.

Зміни в ціннісній структурі свідомості передбачають зміни світогляду. Отже, система ціннісних орієнтацій є рівнем саморегуляції і реалізується у поведінці особистості, що доцільно враховувати в процесі реалізації аксіологічного підходу під час фахової підготовки студентів у ВНЗ.

Сучасні дослідники окреслюють стратегії практичного формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців, залучаючи освітню систему вищої

школи до розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості на педагогічних засадах, а також досліджуючи аксіологічну психологію особистості. Ціннісні орієнтації особи визначаються як складний соціально-психологічний феномен, який характеризує спрямування та зміст активності особистості, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надає сенсу особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Сукупність зазначених орієнтацій характеризує репрезентованість соціально цінних уявлень у свідомості людини і пов'язана з ідеалами та життєвими цілями особистості, що конкретизується у світлі нашого дослідження з професійними ідеалами і ціннісно-акмеологічними віхами професійного становлення майбутніх фахівців у вищій школі.

Заслужує на увагу аналіз принципів класифікації цінностей, проведений А. Лазаруком [4, с. 175], що надає можливість згрупувати їх відповідно до таких критеріїв на категорії:

- вищі або нижчі (за рівнем розвитку);
- матеріальні чи морально-духовні (за об'єктом привласнення);
- егоїстичні та альтруїстичні (за метою вживання);
- конкретні й абстрактні (за рівнем узагальнення);
- ситуативні чи стійкі (за способом вияву);
- термінальні та інструментальні (за роллю в діяльності людини);
- пізнавальні і предметно-перетворювальні: творчі, естетичні, наукові, релігійні (за змістом діяльності);
- особистісні або індивідуальні, групові, колективні, суспільні, національні, загальнолюдські (за належністю);
- позитивні-негативні, безпосередні-опосередковані, первинні-вторинні, реальні-потенційні, абсолютні-відносні (за протилежним значенням);
- умовні, ідеальні, інтелектуальні, неперехідні, вічні, глобальні, що об'єднуються у змішану групу.

Завдання викладача вищої школи полягає в тому, щоб організувати таку форму мисленнєвої діяльності майбутніх фахівців, яка містить у собі усвідомлення й особистісне ставлення до реальних життєвих ситуацій і

відображається у формуванні власного бачення себе в соціумі, професії, усвідомленні системи цінностей та поведінкових реакцій. Цей процес доцільно організовувати за допомогою навчальних тренінгів як одного з методів інтерактивної взаємодії.

Ціннісні орієнтації на індивідуальному рівні є соціально-психологічним феноменом особистості, що знаходить відображення в наданні переваги або відкиданні певних смислів і моделей поведінки людини, виявляється в її спрямованості, установках, переконаннях, містять у собі ідеали, уявлення про сенс життя та діяльності людини. Отже, ціннісна орієнтація майбутніх фахівців у вищій школі є ядром мотиваційно-ціннісної сфери особистості, що характеризується єдністю процесів саморегуляції й усвідомленого саморозвитку студента в процесі набуття ним смислів-цілей, смислів-інтересів, смислів-мотивів, смислів-відношень, що уможлиблюється в процесі реалізації аксіологічного підходу у ВНЗ.

Культивування багатьох загальнолюдських цінностей і моральних чеснот завжди були осердям в історії людства. Тому аксіологічний підхід у підготовці майбутніх фахівців передбачає розуміння та визнання студентами цих чеснот особистісно значущими. Їх урахування у професійній підготовці є підґрунтям у формуванні професійно-етичних цінностей і переконань студента, які в сукупності складають *професійну філософію*, що є центральною частиною професійної субкультури, яка формує культуру тих, хто опановує, та тих, хто прийшов у професію, і в межах якої здійснюється соціалізація. Таким чином філософія стає частиною професіоналізму.

Сьогодні освіта безперечно вважається загальнолюдською цінністю та невід'ємною ознакою кожної культурної людини. Сучасна школа має зробити вагомий внесок у становлення сутнісних сил людини, її соціально-ціннісних світоглядних характеристик і моральних якостей, які неодмінно стануть їй у нагоді в майбутньому, спрямовуючи на здійснення добрих справ на благо спільноти, забезпечення екологічної та моральної гармонії у світі. Тому впровадження аксіологічного підходу в освітній процес ВНЗ має широке

філософсько-антропологічне і соціально-політичне значення. Аксіологічно зорієнтована вища освіта спрямована не на підготовку знеособлених молодих кваліфікованих кадрів, а на досягнення результативності в загальному та професійному розвитку особистості студента через розкриття його персонального професійно-особистісного потенціалу. Визначена спрямованість освіти змінює звичні уявлення про її мету як формування систематизованих знань, умінь і навичок [1].

Отже, питання цінностей належить до вічно актуальних проблем, а тому завжди перебуває у площині наукового дискурсу. В аксіології категорія цінності є центральною. Закони діалектики відображають еволюцію цінностей суспільства та сприяють кращому розумінню пріоритету загальнолюдських цінностей. У наукових педагогічних дослідженнях акцентується увага на обґрунтуванні двох систем цінностей: тих, на які має орієнтуватися освіта сьогодні і в перспективі, а також тих, що мають створюватися, формуватися в самому освітньому процесі. Таким чином, у ВНЗ обидві системи цінностей реалізуються саме в процесі професіогенезу майбутнього фахівця шляхом реалізації аксіологічного підходу в професійній підготовці студентів.

Аксіологічний підхід у професійній підготовці майбутніх фахівців у вищій школі тісно пов'язано з акмеологічним підходом, оскільки професійне зростання особистості не може відбуватися поза ціннісною сферою самопізнання, самоактуалізації, поза аксіологічним виміром буття. Відтак, перспективи подальших наукових пошуків ми вбачаємо в дослідженні інтегративних процесів у реалізації аксіологічного та акмеологічного підходів у ВНЗ, оскільки визначена проблема вимагає подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Варенко, Т. К. Аксіологічний підхід та доцільність його реалізації в сучасній системі вищої педагогічної освіти [Електронний ресурс] / Т. К. Варенко. – Режим доступу : http://www.dspace.univer.kharkov.ua/.../2/Axiological_Approach_Varenko.doc.

2. Гущина, Н. А. Аксиологические аспекты отечественного образования как фактор формирования профессионально-ценностных ориентаций будущего учителя :

дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Гущина Наталья Александровна. – Калуга, 2004. – 188 с.

3. Демінська, Л. О. Аксиологічний підхід у педагогічному процесі [Електронний ресурс] / Л. О. Демінська // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2010. – № 14. – С. 101–104. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Snsv/2010_4/10delapp.pdf.

4. Лазарук, А. Цінності людини у науковому обґрунтуванні / А. Лазарук // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3–4. – С. 170–186.

5. Новая философская энциклопедия : в 4-х томах / науч.-ред. совет : В. С. Степин и др. – М. : Мысль, 2010. – Т. 1 : (А–Д). – 2010. – 741 с.

6. Новая философская энциклопедия : в 4-х томах / науч.-ред. совет : В. С. Степин и др. – М. : Мысль, 2010. – Т. 4 : (Т–Я). – 2010. – 737 с.

7. Племенюк, М. Г. Аксиологический подход в формировании содержания образования в высшей школе / М. Г. Племенюк // Известия Рос. гос. пед. ун-та имени А. И. Герцена. – 2008. – № 11 (68). – С. 60–68.

8. Соціологія : навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – [4-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2008. – 566 с. – (“Вища освіта ХХІ століття”).

9. Ткачова, Н. О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : [монографія] / Н. О. Ткачова. – Луганськ : ЛНПУ імені Тараса Шевченка ; Х. : Вид-во “Каравела”, 2006. – 300 с.